

Open Access vid svenska lärosäten – från motvind till medvind?

Inledning

Det stora flertalet forskare har förhållandevis låg kännedom om fördelarna med Open Access och är ännu inte tillräckligt engagerade i möjligheterna att bättre synliggöra och tillgängliggöra sin forskning. Forskningsbiblioteken har därför under senare år i mån av resurser, på olika sätt och i olika stor omfattning, arbetat för att öka forskares medvetenhet om Open Access.

I den här artikeln vill vi, som har deltagit i två projekt med syfte att öka forskares kunskap och kännedom om Open Access, dela med oss av några reflektioner och tankar kring vårt arbete med att nå ut och informera forskare. Nu när projekten i stort sett är över kvarstår en del frågor som det finns anledning att fundera över. Har våra informationsinsatser inom projekten gjort någon verkan? Hur bör forskningsbiblioteken fortsätta arbetet med att informera och öka forskares medvetenhet om Open Access? Hur är förutsättningarna för att nå ut idag jämfört med tidigare år? Åt vilket håll blåser Open Access-vinden vid svenska lärosäten?

Bakgrund

För att förstärka och samordna forskningsbibliotekens utbildningsinsatser om Open Access har två projekt, finansierade av Kungl. Bibliotekets program OpenAccess.se, genomförts under åren 2007 till 2009. Huvudsyftet med de båda projekten har varit att bidra till att höja kompetensen hos bibliotekarier och undervisande personal och att ge stöd till informationsinsatser för att öka forskares kunskaper om Open Access. De som deltagit i projekten är bibliotekarier vid sju svenska universitet och högskolor.¹

Resultatet från det första projektet ”Open Access utbildningspaket för forskare” finns i form av webbplatsen Open Access Information.² Här har texter, powerpointpresentationer och flyers om olika aspekter på Open Access samlats och gjorts tillgängliga för nedladdning och lokal anpassning.³ Med detta undervisningsmaterial som bas för fortsatt kompetensutveckling startade vi projektet ”Forskarmöten om Open Access”. Syftet var att stödja bibliotekspersonal vid några svenska lärosäten att planera och genomföra seminarier som riktar sig till det lokala lärosätets forskare och doktorander.⁴

Från hösten 2008 till hösten 2009 har därför 5 seminarier med forskare som målgrupp genomförts vid Malmö högskola, Mittuniversitetet, Umeå universitet, Kalmar högskola i samarbete med Växjö universitet samt vid Göteborgs universitet. Det återstående sjätte seminariet kommer att genomföras i februari 2010 vid Karlstad universitet efter projekttidens slut. Via projektet har vi kunnat erbjuda ekonomiskt stöd för exempelvis inbjudna föreläsare

¹ Blekinge tekniska högskola, Chalmers tekniska högskola, Göteborgs universitet, Lunds universitet, Skövde högskola, Uppsala universitet och Växjö universitet.

² Open Access Information, på svenska: <http://www.searchguide.se/oa/> och engelska: <http://www.searchguide.se/oa/eng/>

³ Sajten hade under 2009 ca 200 unika besökare i veckan från hela världen.

⁴ Mer utförlig information från projekten finns beskrivet i artikeln *Swedish researchers meet Open Access – project progress report* av Peter Linde i Sciecom Info 2(2009).

men också stöd till planeringen av program och val av föreläsare. Ett viktigt mål har varit att seminarierna skulle vara lokalt anpassade och gärna engagera lokala forskare som föreläsare.

Farhågor inför att starta seminarier

Att bygga upp en informationssajt om Open Access är visserligen arbetskrävande, då det kräver samordning och engagemang från flera deltagare och kontinuerlig uppdatering, men det är knappast tekniskt eller praktiskt problematiskt. Däremot stötte vi på en hel del osäkerhet när vi försökte uppmuntra och engagera forskningsbibliotek att anordna lokala seminarier för forskare. Det visade sig att det fanns en hel del farhågor hos bibliotekspersonalen. Flera lärosäten avböjde erbjudandet efter en del överväganden. Det berodde vanligtvis på en rädsla för att involvera och bjuda in tillresta föreläsare för att sedan möjligen ställas inför det faktum att inga forskare anmälde sig eller kom till seminariet. Generellt hade man dåliga erfarenheter från liknande tidigare seminarier där inga eller endast enstaka forskare deltagit och man var helt enkelt rädd för en upprepning.

Ett annat skäl var att man inte ansåg sig ha tid och resurser för att dra igång och genomföra ett seminarium eftersom det inte alltid finns tillräckligt med personal som arbetar med Open Access och digitala arkiv på biblioteken. I ett fall önskade man istället att ett seminarium kunde anordnas för att öka kompetensen om Open Access inom den egna biblioteksorganisationen. Detta kunde vi tyvärr inte tacka ja till eftersom huvudsyftet med projektet var att ha forskare och doktorander som målgrupp.

Seminarier med framgång

Trots våra farhågor var det först anordnade seminariet hösten 2008 vid Malmö högskola både välbesökt och uppskattat med en majoritet av forskare och doktorander bland åhörarna, vilket underlättade inför den fortsatta seminarieplaneringen. Denna trend har sedan hållit i sig för de övriga seminarierna. Storleksmässigt har seminarierna lockat 70-90 deltagare med en dominerande andel forskare och doktorander. Förmodligen bidrog framgången med det första seminariet till att det också var lättare att intressera nya lärosäten att arrangera seminarier. Det underlättade dessutom att det fanns ett färdigt programförslag som kunde användas som underlag och inspiration för efterföljande seminarier.

Samtliga seminarieprogram har innehållit grundläggande information om Open Access men har också tagit upp hur citering och bibliometriska analyser påverkas av Open Access. Vid varje seminarium har det ingått en eller flera presentationer av forskares egna erfarenheter av Open Access-publicering. Dessutom har det ingått presentationer av hur man lokalt kan hantera exempelvis parallellpublicering med hjälp av det lokala lärosätets publiceringssystem.

Länkar till de genomförda seminarierna med program, presentationer och i vissa fall videoinspelningar finns tillgängliga på respektive lärosätets lokala webbplats:

Malmö högskola: <http://www.mah.se/oa08>

Mittuniversitetet: <http://www.bib.miun.se/publicera/openaccess/seminarium>

Umeå universitet: <http://www.ub.umu.se/infosok/E-publicering/OA.htm>

Kalmar högskola, Växjö universitet: <http://www.bi.hik.se/oa.htm>

Göteborgs universitet: <http://www.ub.gu.se/info/konferenser/2009/oa/>

Vad lyckade särskilt bra?

Orsaken till framgången med seminarierna kan vara flera. Det allra viktigaste är förstås att erbjuda ett väl sammansatt program med presentationer och ämnen som är aktuella utifrån forskares perspektiv. Programmet till Malmö högskolas seminarium sattes samman av publiceringsgruppen vid högskolan som består av både forskar-och lärarrepresentanter samt bibliotekarier. Detta bidrog till bra kvalitet på programmet och stor uppslutning till seminariet.

En god idé har varit att engagera en eller flera forskare som föreläsare från det lokala lärosätet för att berätta om egna erfarenheter av Open Access-publicering. Det visar att Open Access är något som tillämpas lokalt och det kan därmed bidra till att öka intresset hos forskarkollegor. Något som också fungerar väl och som är strategiskt viktigt är att bjuda in externa föreläsare från andra lärosäten eller forskningsinstitut. Det visar att Open Access inte enbart är en lokal angelägenhet utan i allra högsta grad är något som diskuteras vid andra högskolor såväl nationellt som internationellt. Som exempel kan nämnas att Erik Svensson, professor i zoökologi vid Lunds universitet, deltog på seminariet som anordnades i Kalmar där han berättade om sina erfarenheter som redaktör för Open Access-tidskriften PLoS One.⁵ Vid seminariet i Göteborg deltog två internationellt inbjudna föreläsare, dvs. Dr. Salvatore Mele från CERN som berättar om SCOAP 3-projektet⁶ och Dr. Virginia Barbour, Chief Editor för PLoS Medicine, Public Library of Science.⁷

Ett annat lyckat grepp var att inleda samtliga seminarier med en allmän genomgång av Open Access där begrepp och definitioner förklaras och man samtidigt reder ut eventuella missförstånd. Det gav denna presentation extra tyngd i och med att vi hade Inge-Bert Täljedal, forskare inom medicin, tidigare rektor vid Umeå universitet och ordförande i styrgruppen för OpenAccess.se som inledningstalare under rubriken ”Varför Open Access kan sägas vara den ideala formen för vetenskaplig publicering”. På ett pedagogiskt sätt förmedlade han grundläggande kunskaper om Open Access, samtidigt som han utifrån såväl ett forskarperspektiv som utifrån ett universitetsledningsperspektiv kunde förklara fördelarna med ökad synlighet och tillgång till forskningsresultat.

Metoden att blanda globalt, nationellt och lokalt i programmen, det vill säga att man presenterar Open Access både som en global angelägenhet liksom en lokal och individuell, fungerade väl. Globalt kan fler människor ta del av forskningen så länge de har tillgång till internetuppkoppling via dator. Global spridning av resultaten ger positiva ringar på vattnet både för de som tar del av informationen och för dem som författat publikationerna. Lokalt, för högskolan eller universitetet, får man en tydligare profil på sin forskning genom att materialet blir mera synligt. På det individuella planet kan forskaren få mer citeringar på sina publikationer då de tillgängliggörs och inte kräver prenumeration på en tidskrift för att man ska kunna läsa artikeln eller konferenspappret. Det är därför viktigt att knyta ihop Open Access-publicering med frågor som har med utvärdering av publicering och citeringsanalyser att göra. Vid seminarierna har dessa aspekter belysts av inbjudna föreläsare med kompetens inom bibliometri.

⁵ <http://www.plosone.org>

⁶ <http://scoap3.org/>

⁷ <http://www.plosmedicine.org>

Slutligen kan vi konstatera att en avgörande anledning till att våra seminarier har varit välbesökta beror givetvis på hårt arbete och engagemang från bibliotekspersonal lokalt som har lagt mycket tid på att marknadsföra sina seminarier.

Rekommendationer för nya seminarier

Några sammanfattande rekommendationer från våra erfarenheter från genomförda seminarier inför planering av nya seminarier om Open Access för forskare:

- Förankra seminariet lokalt: Planera ett seminarium i samarbete med forskare eller övriga anställda på lärosätet för att gemensamt planera ett program efter forskarnas önskemål.
- Välj tidpunkt: Planera seminariet om möjligt i samband med ett policybeslut för Open Access eller i samband med lansering av nya tjänster i det lokala publiceringssystemet.
- Externa föreläsare som draghjälp: Engagera en eller flera externa föreläsare med erfarenhet av Open Access-publicering, alternativt forskare med erfarenhet av akademiskt ledarskap.
- Engagera föreläsare lokalt: Engagera en eller flera föreläsare från det lokala lärosätet för att berätta om egna erfarenheter av Open Access.
- Open Access och bibliometri: Kombinera presentationer om Open Access med bibliometri och forskningsutvärdering.
- Samarbeta med andra lärosäten: Underlätta och inspirera arbetet genom att planera eller samordna seminarium tillsammans med kollegor på ett annat forskningsbibliotek.

Åt vilket håll blåser Open Access-vinden vid svenska lärosäten?

Hur ser det då ut för forskningsbiblioteken med det informationsarbete som bedrivs där idag? Tycker vi att det har blivit lättare att informera forskare om Open Access? Jo, visst kan vi konstatera att det har skett en förändring och att det har blivit lättare att intressera forskare för ämnet. Idag är Open Access ett förhållandevis känt begrepp för forskare och doktorander och väcker därför intresse och drar åhörare till seminarier i större utsträckning än det gjorde för ett fåtal år sen. Anledningen till detta är förmodligen att Open Access nämns i allt fler sammanhang, i samband med publicering eller i den vetenskapliga debatten och alltså inte enbart från bibliotekshåll. Det faktum att det dessutom kommer allt fler krav från anslagsgivare på att forskningsresultat ska göras fritt tillgängliga bidrar också till en annan tyngd när man presenterar ämnet och gör det mera aktuellt för forskare, doktorander och annan personal att ha kännedom om utvecklingen inom området. Detaljerna för hur Open Access-publicering fungerar är däremot inte lika väl kända, och därför fungerar den här typen av seminarier upplysande och klargörande i frågor gällande exempelvis parallellpublicering, upphovsrätt och ökad synlighet.

Nya informationsinsatser kommer definitivt att behövas framöver vid våra svenska lärosäten med anledning av Vetenskapsrådets nyligen beslutade ställningstagande för Open Access då man kräver att forskning som finansieras av myndigheten ska vara öppet tillgänglig inom 6 månader efter publicering. Kravet kommer att gälla forskare som får anslag via

Vetenskapsrådets utlysningar från årsskiftet 2010.⁸ Även om inte alla forskare direkt berörs av beslutet väcker Vetenskapsrådets Open Access-policy många frågor som biblioteken kan hjälpa till att besvara via direktkontakter eller via seminarier. Nu behövs informationskampanjer om hur man hittar Open Access-tidskrifter, hur man hittar hybrid-tidskrifter; vad det innebär, kostar, och hur man betalar för Open Access-publicering. Hur går det till att parallellpublicera i de lokala öppna arkiven och hur kan forskaren få hjälp och stöd med detta? Här finns många nya frågor från forskarna som biblioteket kan hjälpa till att besvara.

Utbyggnaden av de lokala publiceringsdatabaserna och utvecklingen av SwePub, en ny nationell söktjänst för svenska forskningspublikationer, är också något som bidragit till att höja medvetenheten och viljan bland forskare att bidra med sina publikationer. En majoritet av svenska lärosäten har idag beslutat angående obligatorisk bibliografisk registrering av forskningspublikationer. Dessutom har Vetenskapsrådet visat intresse att använda SwePub som underlag för nationell medelsfördelning vilket ytterligare ökar motivationen att registrera sina publikationer. Genom att forskare vänjer sig vid att mata in uppgifter om sina publikationer i de lokala databaserna bidrar det till förutsättningarna att också lägga till fulltexter. Med rätt stöd från biblioteken innebär detta inga större extra arbetsinsatser från enskilda forskare.

Det är tydligt att vi nu gått in i en ny fas vad det gäller arbetet med Open Access. Vi har gått från *vad* till *hur*. Från att missionera om vad Open Access-initiativet innebär har vi nått till en fas då vi framför allt måste koncentrerar oss på att beskriva hur man praktiskt går till väga för att publicera Open Access. Och här har biblioteken en fortsatt viktig roll att spela. Det gäller nu att inte tappa fart och istället ta vara på detta tillfälle, att skapa kontakter och samarbeten med forskarna. Open Access-vinden tilltar. När vi sätter upp fingret känns det som en svag men ändå klar medvind. Nu gäller det att intensifiera aktiviteterna och vara beredd på att hissa spinnakern.

Peter Linde – Blekinge Tekniska Högskola

Aina Svensson – Enheten för digital publicering, Uppsala universitetsbibliotek

Helena Stjernberg – Lunds Universitet/Ferring Pharmaceuticals A/S

⁸ Vetenskapsrådets hemsida.
<http://www.vr.se/>